

آسیب شناسی پدیده کودکان کار شهر تهران با رویکرد فازی

علی اصغر سعدآبادی^۱، فاطمه سادات فهری^۲

چکیده

با آسیب شناسی پدیده کودکان کار و علل و پیامدهای شکل گیری آن در شهر تهران با رویکرد فازی، راهکارهایی مطلوب برای مقابله با این پدیده ارائه شده است. در این راستا پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل محتوا و داده کاوی، مؤلفه های ناظر بر علل و پیامدهای پیدایش کودکان کار و راهکارهای متناظر با آن ها را استخراج کرد. با کاربست روش دلفی فازی پرسشنامه ها تجزیه و تحلیل شدند. با مدل سه شاخگی راهکارها در شاخه های محتوا، ساختار و زمینه دسته بندی شدند. برای تعیین ارتباط میان مؤلفه های مورد اجماع نخبگان، روش تحلیل و توسعه گزینه استراتژیک (سودا) به کار گرفته شد. در نهایت با ادغام نقشه های خبرگان، مدل واحدی اتخاذ شد که شامل ۴۵ مؤلفه و ۵۷ راهکار است. طبق یافته ها، فقر عامل اصلی بروز و شیوع این پدیده است که عوامل ساختاری یا مسائل مرتبط با دولت و قانونگذاری با بیشترین اثرگذاری در حل مسائل کودکان خیابانی، می تواند منجر به کاهش فقر گردد. عوامل محتوایی در درجه دوم اهمیت قرار دارند. وجود راهکارهای متعدد در حوزه مسائل فرهنگی و دینی نیز از نکات قابل توجه می باشد.

واژه های کلیدی: کودکان کار، کودکان خیابان، دلفی فازی، تحلیل و توسعه گزینه استراتژیک (سودا)

۱- استادیار گروه سیاستگذاری علم و فناوری دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)

a_sadabadi@sbu.ac.ir

azarinmehr.pub@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری کارآفرینی دانشگاه تهران

مقدمه

ظهور پدیده کودکان خیابانی در جهان به ویژه در کشورهای در حال توسعه، حاکی از وجود مشکلات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در جوامع است. مطالعات صورت گرفته در ارتباط با کودکان خیابانی نشان دهنده رشد هشدار دهنده تعداد آن‌ها در سطح جهان، خصوصا در کشورهای فقیر و در حال توسعه مانند تایلند، برزیل، هند و افریقای جنوبی است (تودریک-گمو^۱، ۲۰۰۵). در تمام دنیا کودکان در تلاش برای حل مشکلاتی که از موقعیت و ساختارهای اجتماعی آن‌ها نشأت می‌گیرد به خیابان می‌آیند، اما مهمترین عامل شیوع این پدیده فقر است (گراندلینگ و گراندلینگ^۲، ۲۰۰۵: ۱۷۴). از سوی دیگر کودکان خیابانی در موارد متعددی چون سوءاستفاده جنسی، فیزیکی و روانی، مشکلات روانی، مسائل بهداشتی و جسمانی، سوءاستفاده و شکنجه توسط پلیس آسیب‌پذیرند. در این راستا نظریه‌های متفاوتی نیز در خصوص علل شکل‌گیری پدیده کودک کار توسط اندیشمندان و نظریه‌پردازان این حوزه ارایه شده است که نظریات مرتبط با فقر، توزیع درآمد، نوع دوستی و عوامل فرهنگی و اجتماعی به عنوان چارچوبی برای این پژوهش در نظر گرفته شده است. اخیرا این معضل در ایران نیز بنا به دلایل و عوامل گوناگون از جمله فقر افزایش یافته است. این در حالیست که افزایش شمار این کودکان برابر با افزایش مشکلات پیرامون این پدیده و پیامدهای آن در جامعه است. در واقع هدف اصلی این پژوهش مقابله با پدیده کودک کار و فراهم‌سازی شرایطی است که در آن کودکان با شرایط ویژه اقتصادی، علاوه بر درآمدزایی بتوانند از حداقل کیفیت زندگی در دوران کودکی مانند آموزش و تفریح برخوردار باشند. در این راستا این تحقیق در نظر دارد تا با آسیب‌شناسی معضل کودکان کار و عوامل دخیل در آن با اتخاذ تبیین ساختاری، به ارائه راهکارهای مقابله با این پدیده در ایران بویژه کلان شهر تهران بپردازد.

1. Tudoric-Ghemo
2. Grundling & Grundling

ادبیات پژوهش

مفهوم کودکان خیابان

کودکان خیابانی یا به عبارت دیگر کودکانی که در خیابان کار یا زندگی می‌کنند بارزترین نشانه و پیامد اختلاف طبقاتی در جوامع هستند (بیرز،^۱ ۱۹۹۶: ۱۹۵). اگرچه برآورد تعداد دقیق کودکان خیابانی در جهان و ایران به دلیل مشکلات در شناسایی و تعریف آن‌ها ممکن نیست، اما سازمان ملل متحد جمعیت کودکان خیابانی در جامعه جهانی را ۱۵۰ میلیون نفر تخمین زده است که حدود ۴۰ درصد آن‌ها بی‌خانمان هستند و ۶۰ درصد دیگر هم در خیابان کار می‌کنند تا به خانواده‌هایشان کمک کنند (فرناندس و وان^۲، ۲۰۱۵: ۶۶۹). کودکان خیابانی در اکثر شهرهای بزرگ دنیا وجود دارند اما این پدیده در کشورهای در حال توسعه، افریقا، امریکای لاتین و آسیا بیشتر دیده می‌شود (پینزون-رونوند، هافرث و بریسائو^۳، ۲۰۰۸: ۱۴۱۷؛ لام و چنگ^۴، ۲۰۱۲: ۱۳۲). امروزه اکثر محققان، پدیده کودکان خیابانی را مشکل اجتماعی رو به رشدی می‌دانند؛ زیرا کودکان خیابانی، خردسالانی هستند که امنیت و حمایت اجتماعی کافی را در خیابان ندارند و اسیر چرخه‌ای از فقر و فلاکت شده‌اند (ماتور، راتور و ماتور^۵، ۲۰۰۹: ۹۰۸). در سال ۱۹۷۹ که سال کودک در سازمان ملل بود، واژه‌ی کودکان خیابانی عمومیت یافت تا به جمعیت در حال رشدی که تمام یا بیشتر وقت‌شان را در خیابان می‌گذرانند اختصاص یابد (سوارت و رایت^۶، ۲۰۱۵: ۳۵۳). اما علی‌رغم تلاش پژوهشگران تعریف مشخصی برای کودکان کار یا همان جمعیت زیر ۱۸ سالی که بخش بزرگ یا تمام زندگی و معیشت‌شان در خیابان سپری می‌شود وجود ندارد. تعریف سازمان ملل از کودکان

-
1. Beers
 2. Fernandes & Vaughn
 3. Pinzón-Rondón, Hofferth & Briceño
 4. Lam and Cheng
 5. Mathur, Rathore & Mathur
 6. Swart & Wright

خیابانی عبارت است از هر دختر یا پسری که «خیابان» در هر کجای دنیا برای او به منزله خانه و محل زندگی است و مراقبت و نظارت کافی ندارد (آپتکار^۱، ۱۹۹۴: ۱۹۷). یونیسف نیز سه دسته بندی از کودکان خیابانی ارائه داده که بدین شرح است: «کودکان در معرض خطر» این گروه برای کمک به خانواده‌های فقیرشان در خیابان‌ها کار می‌کنند اما در خانه و نزد خانواده زندگی می‌کنند. «کودکان در خیابان» کودکانی که در خیابان کار و فعالیت می‌کنند، با خانواده در ارتباطند و برای خواب به خانه می‌روند. برخی از این کودکان به مدرسه می‌روند و در کل دنیا کارهای مشابهی چون واکس زدن، شستن ماشین و... انجام می‌دهند. «کودکان خیابان» این دسته از کودکان در خیابان زندگی و کار می‌کنند و هیچ‌گونه ارتباطی با خانواده‌هایشان ندارند (گائو و همکاران^۲، ۲۰۱۸؛ گاسلینگ و همکاران^۳، ۲۰۰۴: ۱۳۳؛ لالور^۴، ۱۹۹۹: ۷۶۰؛ ماتور، راتور و ماتور، ۲۰۰۹: ۹۰۸؛ ووان، لین و اورسوالد^۵، ۲۰۱۳: ۳۱۴). یونیسف علاوه بر ۳ گروه مذکور، خرده گروه «کودکان طرد شده^۶» را هم معرفی کرده که عبارت‌اند از یتیم‌ها، فراری‌ها، مهاجران و دیگر کودکانی که هیچ‌گونه مراقب و سرپرست مشخصی ندارند و از لحاظ سبک زندگی مشابه کودکان خیابان هستند (لالور، ۱۹۹۹: ۷۶۰). کودکان کار و خیابان در هر طبقه بندی و نام‌گذاری که باشند، سه ویژگی مشترک دارند: بیشتر زمان‌شان را در خیابان سپری می‌کنند؛ از حقوق اولیه خود مانند خوراک، بهداشت، تحصیلات و امنیت محروم‌اند؛ به دلیل حضور زیاد در خیابان‌ها با مشکلات زیادی دست و پنجه نرم می‌کنند (زارع زاده، ۲۰۱۳: ۱۴۳۲). لذا پدیده کودکان کار و خیابان به مشکلی رو به رشد با پیامدهای منفی اجتناب‌ناپذیر در دنیا و کشورهای در حال توسعه درآمده است. در ایران هم به دلیل

1. Aptekar
2. Gao et al.
3. Gossling et al.
4. Lalor
5. Woan, Lin, & Auerswald
6. Abandoned children

گسترش روزافزون این پدیده خصوصا در شهرهای بزرگ مانند تهران و اطراف آن، به معضل اجتماعی بزرگی تبدیل شده است. اگرچه آمار دقیقی از تعداد این کودکان در ایران در دسترس نیست، اما طبق گزارش‌های غیررسمی بین ۳ تا ۷ میلیون کودک کار در ایران وجود دارد که حدود ۲۰ هزار تن آن‌ها در تهران هستند. این کودکان که برآمده از شرایط اقتصادی و اجتماعی نامناسب حاکم بر کشور هستند، متحمل فشارها و مشکلات بیشماری می‌شوند. ضمن این‌که طی بررسی‌ها مشخص شد در چند سال اخیر کار اجباری در کارگاه‌های زیرزمینی، بدون مهارت آموزی و در شرایط نامساعد نیز در سطح پایتخت فراگیر شده است. لذا با توجه به این‌که پدیده کودکان کار، آثار و پیامدهای مخرب فراوانی در جامعه برجا می‌گذارد، نیازمند برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و انجام طیف وسیعی از اقدامات در سطح خرد و کلان، برای ریشه‌کن کردن آن از کشور است.

عوامل موثر در شکل‌گیری پدیده کودکان کار

آغاز فرایند خیابانی شدن کودکان از شکل‌گیری گروه‌های کار خیابانی است که به تدریج زندگی این کودکان در خیابان تعریف شده، ارتباط خود را با خانواده به کلی قطع می‌کنند و موجبات گسترش این پدیده را فراهم می‌آورند (آپتکار، ۱۹۹۴: ۱۹۷). دلایل زیادی برای حضور کودکان در خیابان به علت کار یا زندگی وجود دارد، اما با اطمینان می‌توان گفت که «فقر» یکی از اصلی‌ترین عوامل شکل‌گیری این معضل است (گراندلینگ و گراندلینگ، ۲۰۰۵: ۱۷۴). این کودکان محکوم به تجربه‌ی تلخ جدایی از خانواده، عدم برخوردارگی از بهداشت و سلامت و ناتوانی در گذراندن دوران تحصیل و آموزش به دلایل گوناگون هستند. بخش عمده‌ای از آن‌ها به خانواده‌های کم‌درآمد، والدین بیکار، معتاد به مواد مخدر و الکل تعلق دارند. ضمن این‌که مشاهدات و تحقیقات مرتبط با کودکان خیابانی، نرخ بالایی از سوء استفاده فیزیکی، جنسی، عاطفی، روانی و

طرد شدن را در آن‌ها نشان می‌دهند (آرانسیولا و همکاران^۱، ۲۰۰۹: ۳۷۴؛ زارع زاده، ۲۰۱۳: ۱۴۳۲؛ گاسلینگ و همکاران، ۲۰۰۴: ۱۳۳؛ ماتور، راتور و ماتور، ۲۰۰۹: ۹۰۸).

پیامدهای خیابانی شدن و کار اجباری کودکان

موضوع تاسف برانگیزی که در خصوص کودکان خیابان و کار وجود دارد این است که اکثر این کودکان از احساس و تلقی دیگر مردم جامعه نسبت به خودشان آگاهند، ضمن این‌که تجربه خشونت و تحقیر توسط رهگذران و پلیس جزء جدایی‌ناپذیر زندگی آن‌ها است (ببیرز، ۱۹۹۶: ۱۹۶). مسئله دیگر در ارتباط با «سبک زندگی، شرایط و مشکلات» این کودکان برای کار کردن است. کودکان خیابانی به دلیل سن کم از کار رسمی محروم شده‌اند، به همین خاطر به کارهای درآمدزای غیررسمی مانند واکس کفش‌ها یا گل‌فروشی متوسل می‌شوند. اما گروه دیگری از این کودکان هم وجود دارند که به روش‌های ناسالم مانند دزدی‌های کوچک و سرقت‌های بزرگ یا فروش مواد مخدر برای گذران زندگی روی می‌آورند (علی و همکاران، ۲۰۰۴: ۱۷۰۹؛ لام و چتگ، ۲۰۱۲: ۱۳۵). همچنین در بسیاری از کشورها این کودکان یا فراری‌اند یا به قتل می‌رسند. این در حالیست که آن‌ها روش‌های دیگر زندگی و امرار معاش را به زندگی فعلی خود ترجیح می‌دهند (گاسلینگ و همکاران، ۲۰۰۴: ۱۳۳). علاوه بر مشکلات ذکر شده، کودکان کار با مشکلات سلامت جسمی، امراض پوستی، جراحات فیزیکی، سل، بیماری‌های انگلی، مشکلات دندانی و عفونت‌های جنسی انتقالی و رفتارهای جنسی پرخطر نیز مواجهند. ضمن این‌که تزریق و مصرف انواع مواد مخدر و الکل و ماریجوانا نیز در میان این قشر معمول و شایع است. مشکلات روانی، سوء استفاده روانی، فیزیکی، بهداشتی و کلامی و همچنین شکنجه و سوء استفاده فیزیکی و جنسی توسط پلیس هم در کودکان خیابانی بسیار گزارش شده است (آمار^۲، ۲۰۰۹: ۵۵۹-۵۶۰؛ ان جورد و

1. Aransiola et al
2. Ammar

همکاران^۱، ۲۰۱۰: ۲۰۴؛ روزنیلات^۲، ۲۰۱۲: ۲۳۴؛ فرناندس و وان، ۲۰۱۵: ۶۶۹؛ گاسلینگ و همکاران، ۲۰۰۴: ۱۳۳؛ گراندلینگ و گراندلینگ، ۲۰۰۵: ۱۷۶؛ لام و چنگ، ۲۰۱۰: ۳۵۴؛ ووان، لین و اورسوالد، ۲۰۱۳: ۳۱۵؛ ناتا و همکاران^۳، ۲۰۱۶: ۱۲۳)

رویکردهای مقابله با پدیده کودکان خیابانی

پژوهشگران پس از شناسایی و آسیب‌شناسی پدیده کودکان کار درصدد ارائه راهکار برای حل این معضل برآمدند. رویکردهای متفاوتی برای این منظور ارائه گشت که تمرکز «رویکردهای اصلاحی» بیشتر بر روی کودکان خیابانی است، اما جامعه هدف «رویکردهای پیشگیرانه» خانواده‌های فقیر و کودکان در معرض خیابانی شدن است. برخلاف تلاش‌ها و اقداماتی که بسیاری از نهادها و سازمان‌ها برای حل پدیده کودکان کار و جلوگیری از وقوع و شیوع آن برداشته‌اند، نه تنها از شمار این کودکان کاسته نشده، بلکه در سال‌های اخیر بر تعداد آن‌ها نیز افزوده شده است که ایران و خصوصاً شهر تهران نیز از این مسئله مستثنی نیستند. به همین خاطر در این پژوهش سعی بر آن شده است که در ابتدا با شناسایی علل و پیامدهای شکل‌گیری کودکان کار و نیز راهکارهای جهانی ارائه شده در این خصوص، داده‌ها- علل، پیامدها و راهکارها- در شهر تهران بومی‌سازی شود. سپس با استفاده از آراء خبرگان و متخصصان علمی و اجرایی و تجزیه و تحلیل نظرات آن‌ها به ارائه راهکارهایی برای جلوگیری و مقابله با پدیده کودک کار پرداخته شود.

جدول پیش رو چکیده‌ای از مطالعات آسیب‌شناسانه انجام شده در مورد کودکان کار در مقیاس بین‌المللی است.

-
1. Njord et al
 2. Rosenblatt
 3. Natha et al

جدول شماره ۱. پیشینه آسیب شناسی کودکان کار

عنوان مقاله	نویسنده / نویسندگان	خلاصه پژوهش
۱. وضعیت سلامتی جوانان و کودکان خیابانی در کشورهای با درآمد پایین و متوسط	ووان، لین و اورسوالد (۲۰۱۳)	در این پژوهش پیشینه مطالعات در ارتباط با سلامتی کودکان و جوانان خیابانی در کشورهای با درآمد متوسط و کم بررسی شد. یافته‌ها نشان می‌دهند که این افراد به دلیل نداشتن سرپناه مناسب به بیماریهای عفونی، مشکلات روانپزشکی و ناباروری و حتی رشد پایین دچار هستند.
۲. نظارت و طبقه‌بندی کودکان خیابانی و ایجاد سیستم ثبت نامی	خیریه «مومالی» ^۱ (۲۰۰۲)	پروژه‌ی شناسایی و دسته‌بندی کودکان خیابانی و تحلیل موقعیت آن‌ها در منطقه تحت مطالعه و همچنین ایجاد یک بانک اطلاعاتی و اجرا و پیاده‌سازی شکل‌های جدید ثبت نام آن‌ها. طی بررسی‌ها مشخص شد که میان سازمان‌های دولتی و غیردولتی مرتبط با کودکان کار عدم هماهنگی وجود دارد.
۳. دانش اچ‌آی‌وی و رفتارهای جنسی خطرناک کودکان خیابانی در تاکورادی غنا	ووتو و همکاران ^۲ (۲۰۰۵)	طبق یافته‌ها ۸۰ درصد کودکان خیابانی اطلاعات بسیار کمی در مورد ویروس ایدز دارند و ۵۴ درصد آن‌ها تصور می‌کنند که در خطر تماس با این ویروس بوده‌اند. بیش از سه چهارم زنان و نیمی از پسران نیز رابطه جنسی داشتند...
۴. کودکان خیابانی، حقوق بشر و بهداشت عمومی: یک مقاله انتقادی و مسیرهای آتی	پنتر-بریک ^۳ (۲۰۰۲)	در این پژوهش به مرور وضعیت رفاه کودکان خیابانی در کشورهای در حال توسعه با استناد به مطالعات افراد بی‌خانمان در ملت‌های صنعتی پرداخته شد. همچنین در این مقاله ۵ انتقاد جدی به طبقه‌بندی کودکان خیابانی و پژوهش‌هایی که بر شناسایی ویژگی‌های زندگی خیابانی به جای کودکان و عمق و تنوع تجربیات آن‌ها تمرکز می‌کند را بررسی شد.
۵. ویژگی‌های حقیقی واقعیت‌های روزمره کودکان خیابانی	گراندلینگ و گراندلینگ (۲۰۰۵)	در این مقاله ویژگی‌های عمومی، الگوهای رفتاری و علل این پدیده را به منظور توانا کردن حکومت برای جلوگیری، مدیریت و فراهم‌سازی خدمات موثر برای خانواده‌ها در نامیبیا توصیف می‌کند

1. NGO "Momavali"

2. Wutoh et al

3. Panter-Brick

<p>انواع متفاوتی از سوء استفاده از کودکان خیابانی در هند شایع است که این محدوده مطالعه، نیازمند توجه ویژه پژوهشگران و فعالان اجتماعی است. کودکانی که به صورت سخت و خیلی سخت مورد سوء استفاده قرار می‌گیرند باید از طریق مطالعات دنباله دار با کمک آژانس‌های دولتی و غیر دولتی که برای بهزیستی کودکان فعالیت می‌کنند مورد بررسی قرار بگیرند.</p>	<p>ماتور، راتور و ماتور (۲۰۰۹)</p>	<p>۶. شیوع، نوع و کثرت سوء استفاده از کودکان خیابانی در هند</p>
<p>در این مقاله مروری بر مطالعات انجام شده روی کودکان کار و دلیل وجود این پدیده صورت گرفته است. از علل پیدایش این مسئله می‌توان به فقر، سوء استفاده و مدرنیته اشاره کرد.</p>	<p>آپتکار (۱۹۹۴)</p>	<p>۷. کودکان خیابانی در جهان در حال توسعه: مروری بر وضعیت آن‌ها</p>
<p>طبق یافته‌ها این کودکان با خطرات بی سابقه ای مواجهند و جراحات زیادی را متحمل شده و دوره‌های بیماری در آن‌ها تکرار می‌شود. آن‌ها اغلب به حمایت شبکه‌های اجتماعی اعتماد می‌کنند، از اینرو این شبکه‌ها هم به دنبال ایجاد راهی برای درمان، خوراک و بقیه مخارج کودکان هستند.</p>	<p>رضا و هنلی^۱ (۲۰۱۸)</p>	<p>۸. بحران سلامتی، حمایت اجتماعی و پرستاری کردن در میان کودکان خیابانی در بنگلادش</p>
<p>۲۵ میلیون کودک خیابانی در امریکای لاتین وجود دارد. مشکلات کودکان کار در این مطالعه بررسی شده و انواع رویکردهایی که در کشورهای دیگر برای مقابله و جلوگیری با آن به کار گرفته شده بیان گشته است.</p>	<p>لاسک^۲ (۱۹۸۹)</p>	<p>۹. رویکردهای کودکان خیابانی در امریکای لاتین</p>
<p>هدف پژوهش اتخاذ سیاستی داخل بانک توسعه بین المللی امریکا برای مقابله با مشکل کودکان خیابانی در برزیل است.</p>	<p>موران و کاسترو^۳ (۱۹۹۷)</p>	<p>۱۰. کودکان کار و بانک توسعه بین المللی امریکا: تجاربی از برزیل</p>

مرور انتقادی پژوهش‌های صورت گرفته در رابطه با پدیده کودکان کار

پس از شناسایی کودکان کار به عنوان یک پدیده و معضل اجتماعی، تحقیقات در ارتباط با آن‌ها آغاز شد، اما از دهه ۱۹۹۰ این پژوهش‌ها شکل جدی‌تری به خود گرفت. در سال ۱۹۹۴ آپتکار در پژوهشی نظام مند، مروری بر مطالعات صورت گرفته در ارتباط

1. Reza & Henly
2. Lusk
3. Moran & Castro

با پدیده کودک خیابانی انجام داد و علل پیدایش این پدیده را بیان کرد تا این مطالعه مبنایی برای مطالعات بعدی محققان قرار گیرد. از آنجایی که شیوع این پدیده در کشورهای در حال توسعه بیشتر و رو به رشد بود پژوهش‌های بعدی شکل دیگری به خود گرفت و به صورت موردی این پدیده را در کشورهای افریقایی، آمریکای جنوبی و آسیایی بررسی کردند. در پژوهشی که در افریقا توسط آرانسویلا و همکاران (۲۰۰۷) صورت گرفت ازدیاد کودکان خیابانی و پیامدها و مشکلات آن‌ها را با تمرکز بر فعالیت سازمان‌های دولتی مانند پلیس و بهزیستی در نیجریه مورد بررسی قرار دادند، این قسم از تحقیقات می‌تواند در مرحله حل مسئله مفید واقع گردد. از سوی دیگر تحقیقات متعددی در مورد کودکان خیابانی در چین صورت گرفت که یکی از جامع‌ترین و به روزترین آن‌ها مقاله گائو و همکاران (۲۰۱۸) است. در این پژوهش علاوه بر بررسی کامل این پدیده در مقیاس جهانی،^۳ رویکرد سیاسی چین در مقابل کودکان کار شناسایی شد. در آسیا مطالعه در مورد کودکان خیابانی بیشتر در هند و پاکستان و بنگلادش صورت گرفته است، زیرا با توجه به شیوع این پدیده در این کشورها، محققان به دنبال راهی برای مقابله با آن و پیامدهای منفی ناشی از رشد جمعیت کودکان کار هستند (رضا و هنلی، ۲۰۱۸: ۳-۱۸؛ علی و همکاران، ۲۰۰۴: ۱۷۰۸؛ ماتور، راتور و ماتور، ۲۰۰۹: ۹۰۸؛ ناتا و همکاران، ۲۰۱۶: ۱۲۳). لذا با مروری بر پیشینه‌ی مطالعات صورت گرفته در حوزه کودک کار مشخص شد که مسئله و دلایل ایجاد این معضل شناسایی گردیده است و راهکارهایی نیز ارائه گشته، حال زمان تصمیم‌گیری و حل مشکل توسط دولت‌ها و جوامع، نهادهای خیریه، سیستم‌های آموزشی و بهداشتی و خانواده‌ها برای ریشه کن ساختن این معضل است.

ادبیات نظری پژوهش

سازمان جهانی کار/برنامه بین‌المللی حذف پدیده کودک کار^۱ (۲۰۰۷) طی یک طبقه‌بندی، نظریات مرتبط با کودک کار را در دو گروه عرضه و تقاضا برای کودکان کار

^۱ ILO/IPEC-SIMPOC

ارائه کرده است. نظریه‌های عرضه که تعدادی از آنها مبنایی برای پژوهش پیش‌رو قرار گرفتند به هشت زیرگروه تقسیم می‌شوند که عبارتند از: فقر، نوع دوستی، هنجارهای اجتماعی و عوامل فرهنگی و عمومی، اقتصاد در حال تحول، تئوری ریسک، بازارهای اعتباری و بیمه، توزیع درآمد و کیفیت تحصیلات و آموزش.

در ادامه تعریف مختصری از نظریه‌های مرتبط با پژوهش پیش‌رو آورده می‌شود.

فقر: در نظریات مربوط به فقر دو نوع فقر را می‌توان برشمرد: فقر معیشتی^۱ و فقر فرصت^۲. فقر معیشتی اشاره به وضعیتی دارد که خانواده به قدری تنگ دست است که نیازهای معیشتی خود را بدون توسل به کار کودک نمی‌تواند تامین کند. در فقر فرصت، خانوارها با فقر در قالب مشکلات درآمدی مواجه نمی‌شوند، بلکه سرمایه‌گذاری کمتری که در راستای تحصیلات فرزندان‌شان انجام می‌دهند، منجر به ناکارآمدی شغلی و در نتیجه کاهش دستمزد آنها در بزرگسالی می‌شود. در فقر معیشتی، می‌توان به مدلی که باسو و ون^۳ ارائه کرده‌اند اشاره داشت، مدل آنها بر پایه دو فرضیه اساسی استوار است: اصل لوکس‌گرایی و اصل جانشینی (فورس^۴، ۲۰۱۲: ۵۷۴). در فقر فرصتی، امرسون و ناب^۵ به صورت نظری تاثیر بازده‌های متفاوت تحصیلات را در شیوع کودک کار بررسی کردند (فورس، ۲۰۱۲: ۵۵۷). در واقع این دیدگاه به فقر با کیفیت تحصیل و سیستم نام نویسی در طبقه‌بندی سازمان جهانی کار قرابت معنایی و به نوعی هم‌پوشانی دارد.

توزیع درآمد: بخشی از ادبیات نظری کودک کار نیز تاثیر توزیع درآمد در اقتصاد را بر شیوع این پدیده تشریح کرده است. سویینرتون و راجرز اصل توزیع^۶ را با بسط مدل باسو و ون ارائه کرده‌اند. آنها نشان دادند که فرضیات اصل لوکس‌گرایی و جانشینی در مقیاس خرد و برای تبیین رفتار خانواده‌ها و شرکت‌ها ارائه می‌شود، اما فرض اساسی

-
1. Subsistence poverty
 2. Poverty of opportunity
 3. Basu & Van
 4. Fors
 5. Emerson & Knabb
 6. Distribution axiom

اصل توزیع در سطح کلان مطرح است. در پژوهش پیش‌رو با مروری اجمالی بر وضعیت کودکان کار در شهر تهران، نظریات فقر معیشتی و توزیع درآمد را برای تحلیل و بررسی علل و عوامل شکل‌گیری این پدیده در قالب تبیین ساختاری مبنا قرار داده است. این نوع تبیین به چرایی رخ دادن رویدادها و چگونگی کار کردن اشیا با ساختار کلی و تأکید بر مکان‌ها، وابستگی‌های متقابل، فاصله‌ها یا روابط بین وضعیت‌ها در آن ساختار می‌پردازد (محمدپور، ۱۳۹۷: ۱۸)

سوالات پژوهش

سوال‌های اصلی پژوهش:

مهمترین عوامل موثر بر شکل‌گیری پدیده کودک کار در شهر تهران با استفاده از رویکرد فازی چیست؟
مهمترین راهکارهای مقابله با ایجاد و شیوع پدیده کودک کار در شهر تهران با استفاده از رویکرد فازی چیست؟

روش تحقیق

نوع پژوهش از لحاظ هدف بنیادی و روش آن بر اساس نحوه گردآوری داده‌ها توصیفی-تبیینی و از نوع اکتشافی است؛ ماهیت تحقیق نیز آمیخته است. روش پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل محتوا و دلفی فازی و تحلیل گزینه‌های استراتژیک است. در این تحقیق سه دسته داده شامل؛ اطلاعات اسنادی برای مبانی نظری و ادبیات پژوهش، داده‌های حاصل از مصاحبه و داده‌های میدانی حاصل از پرسشنامه‌ها جمع‌آوری شده است. جامعه آماری این پژوهش نیز، کلیه خبرگان و متخصصان علمی و اجرایی در حوزه کودکان کار است و روش نمونه‌گیری نیز روش گلوله برفی است. این پژوهش به شرح ذیل در سه گام دنبال خواهد شد؛ گام اول؛ استخراج مولفه‌های شکل‌گیری و پیامدهای پدیده کودکان کار: ابتدا پس از بررسی عمیق مبانی این حوزه، به

منظور تبیین و استخراج مؤلفه‌های ناظر بر مفهوم پدیده کودک کار از روش تحلیل محتوا و داده‌کاوی استفاده شده است. تحلیل محتوا یکی از روش‌های پایه‌ای و کارآمد تحلیل کیفی است (براون و کلارک^۱، ۲۰۰۶) و مهارت‌های اساسی مورد نیاز برای بسیاری از تحلیل‌های کیفی را فراهم می‌کند. پس از استخراج مؤلفه‌ها و ابعاد مفهوم کودکان کار موارد مذکور طی پرسشنامه‌هایی در اختیار خبرگان اجرایی و دانشگاهی قرار خواهد گرفت و سپس با استفاده از روش دلفی فازی تحلیل و تجزیه شد. پرسشنامه پژوهش حاضر با هدف کسب نظر خبرگان راجع به میزان موافقت آن‌ها با مؤلفه‌ها و معیارهای مدل طراحی شده است، لذا خبرگان از طریق متغیرهای کلامی نظیر کاملاً نامناسب، نامناسب، ...، مناسب، کاملاً مناسب، رأی خود را ابراز نموده‌اند. خبره سنجی مؤلفه‌ها به منظور حصول اجماع بر روی مؤلفه‌ها از فن دلفی فازی استفاده شده است. گام دوم؛ صورت بندی و ساخت دهی مؤلفه‌های ناظر بر شکل‌گیری و پیامد پدیده کودک کار و راهکارهای مرتبط: در این گام به منظور تعیین ارتباط میان مؤلفه‌های مورد اجماع نخبگان از روش تحلیل و توسعه گزینه استراتژیک (سودا) استفاده می‌شود. سودا روشی مناسب و کیفی برای حل مسائل پیچیده^۲ است که از نگاشت شناختی^۳ برای شناخت مسئله و آنچه که ممکن است در مورد آن رخ دهد، استفاده می‌کند. ریشه نگاشت شناختی در روانشناسی، شناختی است که سعی در درک نحوه تفکر انسان‌ها و تعبیر آن‌ها از تجربیات خود دارد. این روش بر اساس نظریه ساختار دهی شخصی، جامعه‌شناسی تعاملات اجتماعی و تحقیق در عملیات شکل گرفته است. مراحل رویکرد تحلیل و توسعه گزینه‌های راهبردی در شکل ۱ به نمایش درآمده (فخیمی آذر، مالک و نقی نژاد، ۱۳۹۱). همچنین با استفاده از مدل سه‌شاخگی^۴ راهکارهای مورد اجماع نخبگان به شاخه محتوایی، محتوایی، ساختاری و زمینه‌ای تقسیم شدند. مدل سه‌شاخگی در طبقه‌بندی مدل‌ها، از نوع مدل‌های منطقی به حساب می‌آید و می‌توان بسیاری از مفاهیم، رویدادها و پدیده‌های

-
1. Braun & Clarke
 2. Messy problem
 3. Cognitive mapping
 4. 3C

سازمانی را در قالب این مدل مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داد. با استفاده از این مدل عوامل دخیل در یک مساله در قالب سه دسته از عوامل (رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای) مورد بررسی قرار می‌گیرد (میرزایی، طالقانی و سعدآبادی، ۱۳۹۲). لذا در این پژوهش نیز با بهره‌گیری از این مدل به تجزیه و تحلیل راهکارها پرداخته است.

شکل ۱- مراحل روش تحلیل و توسعه گزینه‌های استراتژیک (فخیمی آذر، مالک و

نقی‌نژاد، ۱۳۹۱).

در مرحله مصاحبه فردی تسهیل‌گر به طور مجزا با هر یک از خبرگان مصاحبه انجام می‌دهد و ذهن خبره مورد نظر را به سمت مسئله هدایت می‌کند و نظرات او را ثبت می‌نماید. این مصاحبه با توجه به شرایط مسئله می‌تواند ساختار یافته، نیمه ساختار یافته و یا ساختار نیافته باشد. سپس با توجه به اطلاعات جمع‌آوری شده نقشه هر خبره را تشکیل می‌دهد و تمام نقطه نظرات خبره را تبدیل به نقشه می‌کند. در مرحله بعد تسهیل‌گر این نقشه‌ها را با بررسی نقشه‌های تشکیل شده و اظهارات همه خبرگان با هم ادغام می‌کند و نقش‌های واحد تشکیل می‌دهد که این نقشه حاصل نظرات همه خبرگان است. بعد از این که نقشه واحد شکل گرفت، این نقشه به طور مجدد در معرض دید تمام خبرگانی که با آن‌ها مصاحبه انجام شد، قرار می‌گیرد. در این مرحله نقشه با استفاده از نقطه نظرات خبرگان ویرایش می‌شود. در مرحله نهایی تسهیل‌گر با استفاده از نرم‌افزار مرورگر تصمیم^۱ مدل مسئله را تشکیل می‌دهد و با استفاده از آن، مدل مسئله را تجزیه و تحلیل می‌کند.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش ۳ نوع پرسشنامه با عناوین عوامل شکل‌گیری کودکان کار، پیامدهای این پدیده و راهکارهای مقابله با آن میان خبرگان توزیع شد که به ترتیب از ۴۸ مولفه استخراجی پژوهشگر در زمینه علل ۲۳ عامل، از ۳۶ مولفه پیامدها ۱۳ عامل و از ۹۲ راهکار ارائه شده ۳۵ راهکار به دلیل عدم تطابق با شرایط بومی پژوهش، نبودن اجماع در مورد مولفه، عدم قابلیت تکرارپذیری، همپوشانی مولفه‌ها با هم و کاربردی نبودن رد شدند. پس از جمع آوری آراء خبرگان و انجام فراگرد دلفی فازی نتایج سه مولفه مورد مطالعه پژوهش به شرح زیر است:

جدول شماره ۲. بخشی از مولفه‌های ناظر بر عوامل شکل‌گیری کودکان کار^۱

مولفه	حد پایین	حد وسط	حد بالا	اعداد فازی زدایی شده	منبع
چرخه درآمدی قابل توجه	۷/۷۹۲	۹/۱۹	۹/۵۰۸	۸/۹۶۳	
مسایل فرهنگی و دینی	۸/۱۶۷	۹/۳۶۹	۹/۶۳۸	۹/۲۱۴	
وجود خواهر یا برادری با زندگی خیابانی	۸/۰۶۴		۹/۵۹۸	۹/۱۲۶	(آمار، ۲۰۰۹)

در جدول شماره ۲ مولفه‌های زیر به دلیل همپوشانی محتوایی که با مولفه‌های مورد اجماع خبرگان داشتند، حذف شدند و شامل موارد زیر می‌شوند:

نابرابری در نظام اجتماعی و توسعه نامتوازن و اختلاف طبقاتی با مولفه‌های توزیع ناعادلانه ثروت و درآمد و فقر همپوشانی دارد. فرار از خشونت‌های دولت با مولفه آشوب‌های سیاسی خشونت آمیز همپوشانی دارد. سوء استفاده پدر و مادر از کودک و کار اجباری و بیش از حد ظرفیت کودک توسط خانواده با مولفه‌های مشکلات خانوادگی، تبعیض خشونت داخل خانواده و سواستفاده پدرخوانده‌ها موازی است. غیبت و عدم حضور والدین در خانه و خانواده، فروپاشی ارزش‌ها و ساختار خانواده با مولفه از هم پاشیدگی خانواده همپوشانی دارد. روش‌های سنتی تنبیه بدنی معلمان در مدارس تحت

۱. به دلیل حجم بالای مطالب، بخشی از مولفه‌ها به عنوان نمونه آورده شده است.

مولفه مشکلات در مدرسه قرار می‌گیرد. قومیت گرایی و محیط همسایگی نامناسب و نامساعد زیر مجموعه‌ی مسائل فرهنگی است. درآمد پایین، بیکاری و جستجوی کار و کسب درآمد، عدم تامین نیازهای اولیه و عدم دسترسی به منابع غذایی با عامل فقر همپوشانی دارد. لازم به ذکر است مواردی چون چرخه درآمدی قابل توجه، تنبلی سازمان یافته و فرار از کار، مسایل فرهنگی و دینی و سواستفاده پدرخوانده‌ها نیز از مولفه‌هایی بودند که توسط خبرگان و طبق مشاهدات و مطالعات بومی آن‌ها به عوامل پیدایش این پدیده اضافه گشتند.

جدول شماره ۳. بخشی از مولفه‌های ناظر بر آسیب‌های وارد بر کودکان کار^۱

منبع	اعداد فازی زدایی شده	حد بالا	حدوسط	حدپایین	مولفه
	7/709	9/555	9/175	0	فروش اعضای بدن
	9/110	9/618	9/263	7/987	قطع اعضای بدن جهت تکدی گری
ماریا، مارتینز و دیسترو جونیر، ۲۰۱۱	9/298	9/665	9/453	8/312	سوءاستفاده توسط دیگر کودکان خیابانی

به نظر می‌رسد در جدول شماره ۳ برخی مولفه‌ها به دلیل عدم تکرار پذیری در مقیاس وسیع و نبود مستندات لازم جهت اثبات وجود آن‌ها در کودکان کار شهر تهران حذف شده اند، از جمله ابتلا به بیماری هیپاتیت آ. ب. سی، ضربه مغزی، مشکلات ریوی، تجربه استرس کمتر و تغذیه بهتر نسبت به قبل. مولفه‌های تکراری حذف شده در برابر مولفه‌های جدول شماره ۳ نیز عبارتند از: رشد ضعیف و سوء تغذیه با مولفه محرومیت از تغذیه منظم؛ برخورد نامناسب و دور از شان با کودکان با انواع سو استفاده‌های فیزیکی، جنسی، روانی و کلامی و همچنین اذیت و آزار توسط ماموران دولتی؛ رفتارهای جنسی پرخطر با مولفه فحشا.

۱. به دلیل حجم بالای مطالب، تعدادی از مولفه‌ها به عنوان نمونه آورده شده است.

جدول شماره ۴. بخشی از مولفه‌های ناظر بر راهکارهای مقابله با پدیده کودکان کار^۱

منبع	اعداد فازی زدایی شده	حد بالا	حد وسط	حد پایین	راهکار
موکومان و ماکائو ^۲ ، ۲۰۱۵	8/922	9/498	9/069	7/759	آموزش مهارت‌های زندگی و توانمند سازی کودکان کار
موکومان و ماکائو، ۲۰۱۵	7/858	9/634	9/378	0	بهبود سازوکارهای حقوقی و قانونی کودکان
بادمچی و کارادایو ^۳ ۲۰۱۴؛ موکومان و ماکائو، ۲۰۱۷	7/693	9/535	9/156	0	بازگرداندن کودک به خانواده و ارائه خدمات حمایتی

در جدول شماره ۴ نیز از ۹۲ راهکار ارائه شده توسط پژوهشگر، ۵۷ راهکار به تایید رسیدند. همانگونه که پیش از این بیان شد برخی از راهکارها به دلیل عدم تجانس با شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کشور توسط خبرگان رد شدند و تعداد کثیری نیز به علت اشتراک مفهوم و معنا در هم ادغام شدند که برخی از آن‌ها عبارتند از: شناسایی دانش آموزانی که در معرض آسیب هستند از طریق مشاور مدرسه با همکاری مددکار بهزیستی با مولفه شناسایی و آموزش کودکان در خطر پیش از ارتکاب جرم موازی است. رشد هوشمند شهری با مولفه سیاستگذاری، برنامه ریزی و طرح‌های توسعه شهری در جهت

۱. به دلیل حجم بالای مطالب، تعدادی از مولفه‌ها به عنوان نمونه آورده شده است.

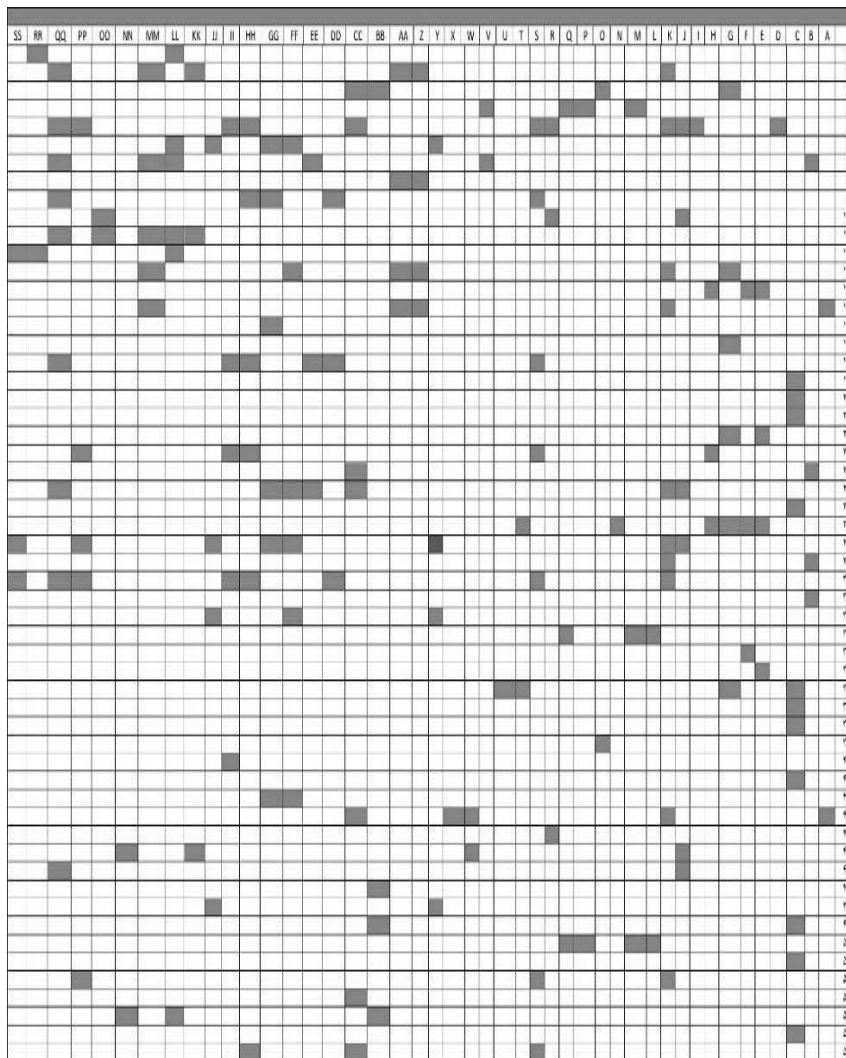
2. Mokomane&Makoae
3. Bademci& Karaday

تنظیم رشد شهر و پیش بین آینده همپوشانی دارد. کمک و مشارکت جامعه مدنی در حل معضل کودکان کار با راهکار ایجاد نهادهایی مطمئن و مسئول برای تهیه آمار، شناسایی، کمک به فقرا و نیازمندان موازی است. شناسایی، جذب، پذیرش و توانمند سازی کودکان خیابان با راهکارهای آموزش مهارت‌های زندگی و توانمند سازی کودکان کار، شناسایی کودکان خیابان و انواع آن‌ها و پذیرش وجود کودکان خیابان و اقدام در خصوص آن‌ها هم راستا است. بعد از تجزیه و تحلیل مولفه‌های پژوهش به روش دلفی فازی به منظور تعیین ارتباط میان مؤلفه‌های مورد اجماع خبرگان از روش تحلیل و توسعه گزینه استراتژیک (سودا) استفاده می‌شود که پژوهشگر برای سهولت در درک و فهم و ترسیم مدل نهایی پژوهش کدهای زیر را به مولفه‌های علل و پیامد از یک سو و راهکارها در بعد دیگر اختصاص داد که در جدول شماره ۱ در پیوست الف ملاحظه می‌شود.

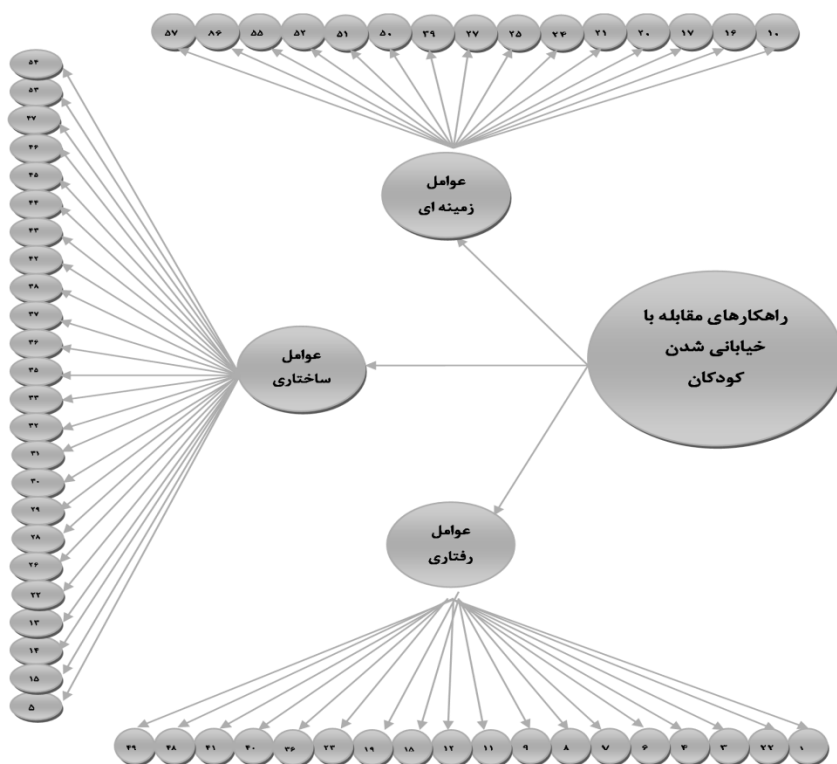
تحلیل یافته‌های پژوهش

طبق داده‌ها و مستندات که توسط پژوهشگران گردآوری و به تایید خبرگان و متخصصان علمی و اجرایی در حوزه کودکان کار و خیابان رسیده و در شکل شماره ۲ آمده است، به نظر می‌رسد که راهکارهای حمایتی بیشترین نقش را در جلوگیری از بروز و شیوع این پدیده دارند. در جایگاه اول بهبود سازوکارهای حقوقی و قانونی کودکان کار، ۱۱ علت و پیامد را پوشش می‌دهد. رویکردهای مربوط به توانمند سازی کودکان خانواده‌های آن‌ها نیز در درجه اهمیت بعدی قرار می‌گیرند. ۱۹ راهکار نیز به صورت اختصاصی هر کدام متناظر با یک مولفه مشخص ارائه گشته‌اند. از سوی دیگر مسائل فرهنگی و دینی نیز بیشترین راهکار را به خود اختصاص داده‌اند که قابلیت بالای این مولفه در حل مسائل و مشکلات کودکان کار را می‌رساند.

شکل شماره ۲: الگوی مطلوب رویکردهای مقابله با پدیده کودکان کار

همچنین برای مولفه قرار گرفتن در جریان بزه نیز راهکارهای متعددی ارائه شده است. به مسائل کلانی نیز تنها یک راهکار تعلق می‌گیرد. همچنین طی بررسی که از طریق مدل سه شاخگی راهکارها به دست آمد و در شکل شماره ۳ نشان داده شده است در بین عوامل سه گانه بیشترین اهمیت با توجه به تعدد و تنوع راهکارها معطوف به عوامل ساختاری و سپس عوامل محتوایی و زمینه‌ای است.

شکل شماره ۳: مدل سه‌شاخگی راهکارها

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

کودکان سرمایه انسانی گران‌بهایی برای جوامع محسوب می‌شوند که باید امکانات و تسهیلات کافی برای رشد و پرورش روانی و جسمی آن‌ها فراهم گردد. اما کودکان خیابانی نه تنها از این فرصت هیچ بهره‌ای نمی‌برند، بلکه از طبیعی‌ترین حقوق خود نیز محرومند و جزء آسیب‌پذیرترین اقشار جامعه به حساب می‌آیند. از این رو نیازمند حمایت و توجه جامعه، دولت و دیگر نهادهای اجتماعی فعال هستند. بدین منظور پژوهش پیش‌رو برای آسیب‌شناسی پدیده کودکان خیابانی و ارائه راهکار و مدلی مطلوب برای مقابله با آن، پس از مرور ادبیات این پدیده و گردآوری علل و پیامدهای شکل‌گیری آن و نیز رویکردهای ارائه شده در کشورهای دیگر، به بومی‌سازی مولفه‌ها

در شهر تهران پرداخت. در واقع در این مطالعه سعی شده است با نگاهی جامع و فراگیر به واکاوی عوامل دخیل در شکل‌گیری کودکان کار، راهکارهای متناظر مقابله با آن‌ها هم ارائه گردد که در سطح پژوهش‌های داخلی از دیدگاه جامع‌تری برخوردار است. در ادامه با بهره‌گیری از نظرات خبرگان این حوزه به ارائه راهکارهای متناظر با مولفه‌های بومی شده مبادرت ورزید. سپس پژوهشگر با استفاده از مدل آسیب‌شناسی سه‌شاخگی به تجزیه و تحلیل مدل نهایی استخراج شده از تحقیق منطبق بر تبیین ساختاری پرداخت. پدیده کودک کار نیز همانگونه که از ادبیات و نتایج تحقیق برآمد در بستری کلان در جایگاه سیاست‌ها و رویکردهای دولت و سازمان‌های ذی‌ربط و در مقیاس خرد در خانواده و عوامل محیطی مرتبط با آن مطابق نظریه‌ی فقر فرصتی یا از هم‌پاشیدگی خانواده، مصرف مواد مخدر و الکل و غیره به وقوع می‌پیوندد. در واقع اتخاذ مدل سه‌شاخگی در تحلیل این پدیده مویدی بر ضرورت استفاده از تبیین ساختاری در این پدیده است.

طبق نتایج به دست آمده از شکل ۳ از میان عوامل سه‌گانه زمینه، محتوا و ساختار، راهکارهای ساختاری یا به عبارت دیگر مسائل مرتبط با دولت و قانونگذاری بیشترین اثر گذاری را در حل مسائل و مشکلات کودکان خیابانی دارند. بهبود سازوکارهای حقوقی و قانونی کودکان به عنوان پر اهمیت‌ترین راهکار، ایجاد و توسعه قوانین حمایتی و اصلاح برخی قوانین مرتبط با کودکان کار زمینه انواع سوء استفاده‌ها (فیزیکی، جنسی، روانی و کلامی)، خشونت، استثمار، کار اجباری و مشکلات تحصیلی را در مورد کودکان خیابان و کار کاهش می‌دهد.

یکی از مصادیق بکارگیری عوامل ساختاری، در شناسایی و مبارزه با کارگاه‌های زیرزمینی در روستاها و نقاط دورافتاده است که به صورت پنهانی و غیررسمی با استثمار کودکان با حداقل امکانات و درآمد- بدون مهارت آموزی- آن‌ها را به کار اجباری وا می‌دارند. ضمن این‌که ایجاد فرصت‌های استخدامی و اشتغال کودکان در مشاغل روزمزد می‌تواند به عنوان راهکاری جایگزین برای کار اجباری کودکان تعریف شود.

تشکیل کمیته کودکان کار برای رسیدگی، برنامه‌ریزی و انجام اقدامات حمایتی و

حل مشکلات آن‌ها در سطوح خردتر تحت چتر حمایتی نهادهای دولتی و قانونی چون بهزیستی، شهرداری و ناجا و سازمان‌های قضایی حائز اهمیت است. در این راستا در سال ۱۳۷۷ پیش نویس توافق نامه ای در خصوص جمع آوری، پذیرش، طبقه‌بندی و نگه داری کودکان خیابانی بین معاون امور اجتماعی استانداری، شهرداری تهران، کانون اصالح و تربیت، بهزیستی استان تهران، اداره ی سرپرستی دادگستری تهران، معاونت انتظامی امنیتی تهران بزرگ و معاونت دادگستری کل استان تهران تهیه گردید. از مهرماه ۱۳۷۸ در شانزده استان کشور طرح «مراکز شناسایی، تشخیص و جایگزینی کودکان خیابانی» توسط سازمان بهزیستی کشور به مرحله ی اجرا درآمد. در سال ۱۳۸۰ تعداد مراکز به ۲۱ عدد رسید و ۵۰۵۰ کودک خیابانی در این مراکز پذیرش و سامان دهی گردیدند. با توجه به رشد معضل کودک خیابانی، در اردیبهشت سال ۱۳۸۱ طرحی دیگر تحت عنوان «طرح سامان دهی بیست هزار کودک خیابانی» توسط سازمان بهزیستی کشور تهیه و در شورای اجتماعی تصویب گردید و تا پایان سال ۱۳۸۱ تعداد مراکز در سراسر کشور به ۴۲ مرکز کودکان خیابانی و ۶ مهمان سرای سلامت (پناهگاه) کودکان کار رسید (امیردیوانی، ۱۳۹۰). در سطوح بین المللی نیز همکاری با سازمان‌های دولتی و یونیسف به رفع مشکلات کودکان در زمینه تغذیه، اسکان، بیماری‌های پوستی و انگلی و دندانی و مسائل آموزشی می‌انجامد.

همچنین براساس داده‌های حاصل از پژوهش برای رسیدگی به مسائل کلان‌تری چون فقر، شهرسازی، مهاجرت، رشد غیرقابل کنترل جمعیت، قحطی و توزیع ناعادلانه درآمد از طریق طرح برنامه‌های هدفمند با سازمان‌های دولتی و بین المللی، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و طرح‌های توسعه شهری در جهت تنظیم رشد شهر و پیش بینی آینده، می‌تواند اقدامات قابل ملاحظه‌ای انجام گیرد.

از میان مولفه‌های ذکر شده می‌توان فقر را که از اصلی‌ترین دلایل بروز و شیوع پدیده کودکان کار و خیابان است از طریق عوامل ساختاری کاهش داد؛ از جمله حمایت‌های مالی دولت از کودکان کار و خانواده‌های آن‌ها، همکاری سازمان‌های اجتماعی با خیریه‌ها

و اتخاذ تدابیری برای جلوگیری از مهاجرت روستاییان و ساکنان مناطق فقیرنشین به شهرهای بزرگ از طریق اختصاص امکانات و خدمات رفاهی، فرصت‌های آموزشی و شغلی به روستاها است؛ زیرا برخی از محققان بر این باورند که مهاجرت و قرار گرفتن در فرایندهای شهرسازی و مدرنیزاسیون نیز از ابعاد اصلی پیدایش کودکان کار است.

از دیگر عوامل ساختاری در حیطه مسائل قضایی و قانونی برای مقابله با کار اجباری کودکان که می‌توان به آن اشاره کرد تشخیص خالاهای قانونی و تهیه لایحه جهت ارائه به مجلس، صدور کلیه احکام قضایی در مراحل اجرای ساماندهی کودکان خیابانی، تصویب قوانین جدید در حوزه رفاهی و تصویب طرح ممنوعیت ازدواج دختران زیر ۱۳ سال است.

از سوی دیگر عوامل محتوایی به معنای مسائل مرتبط با نیروی انسانی در میان راهکارها در درجه دوم اهمیت در مقابله با کار کودکان قرار می‌گیرند. این عوامل که عبارتند از آموزش مهارت‌های زندگی و توانمندسازی کودکان کار و خانواده‌های آن‌ها، ایجاد فرصت‌های استخدامی و شناسایی نیازهای کودکان کار در محیط کار، کنترل و پشتیبانی از خانواده‌ها و تشکیل خانواده استاندارد راهکارهایی در جهت جلوگیری از قطع و فروش اعضا کودکان کار، فحشا، حل معضلات خانوادگی چون اجبار به فرزندآوری، کودک همسری، بیکاری پدر و مادر و عواملی از این قبیل است.

مولفه‌هایی چون مصرف مواد مخدر و الکل، اجبار به دلالی مواد، قرار گرفتن در جریان بزه، دزدی و سرقت نیز از طریق عوامل رفتاری (محتوا) چون شناسایی و آموزش کودکان در خطر پیش از ارتکاب جرم، تدارک و برنامه‌ریزی فعالیت‌های سرگرم‌کننده، اطلاع‌رسانی جنبه‌های منفی رفتارهای مجرمانه زندگی خیابانی به کودکان در مدارس و هدایت کودکان کار به سمت سازمان‌های مردم‌نهاد برای اصلاح رفتار کودکان و یافتن جایگاه و موقعیت بهتر در جامعه قابل برطرف شدن است.

کودکان خیابانی از لحاظ سلامتی در وضعیت نامناسب و دشواری به سر می‌برند، برخی از راهکارهای پیشنهادی این پژوهش برای جلوگیری از شیوع این بیماری‌ها و درمان این معضلات ارزیابی پیشرفت و بهبود وضعیت سلامتی کودکان در اقامتگاه‌ها، استفاده از ماسک‌های فیلتردار و بیمه اجتماعی کودکان کار است.

نکته‌ی دیگری که قابل توجه است وجود راهکارهای متعدد در حوزه مسائل فرهنگی و دینی می‌باشد. در واقع این تعدد، فرصتی ارزشمند برای حل مشکلات کودکان کار است. در جامعه ما ریشه بسیاری از علل و پیامدهای این پدیده در درک نادرست از موضوعات فرهنگی و باورهای غلط دینی نهفته است که نمونه آن را می‌توان در کودک همسری، استثمار و سوء استفاده از اقشار و افراد ضعیف و آسیب پذیر جامعه، عدم جلوگیری از بارداری، کمک‌های نادرست، احساسی و بعضاً نمایشی به متکدیان دید.

از جمله رویکردهای مورد توجه این پژوهش برای مقابله با مسائل غلط فرهنگی استفاده از ظرفیت رسانه و فضای مجازی برای حفظ بنیان خانواده- از عوامل اصلی ترک خانه توسط کودکان و ایجاد پدیده کودکان کار- است. راهکارهای اثربخش و مهم دیگر در خصوص موضوعات فرهنگی و دینی که در زمره عوامل ساختاری قرار می‌گیرد، سازماندهی کمک‌های مردمی به نیازمندان از طریق ایجاد مرکزی برای جمع‌آوری و نگهداری اطلاعات کودکان و ایجاد نهادهایی مطمئن و مسئول برای تهیه آمار، شناسایی و کمک به فقرا و نیازمندان است؛ چرا که «سائل» از منظر اقتصادی و فرهنگی و شرعی ویژگی‌هایی دارد. طبق آیه «۲۷۳» سوره بقره شرایط سائلی که باید به آن کمک کرد به شرح زیر است: (انفاق شما باید) برای نیازمندی باشد که در راه خدا محصور شده‌اند- به خاطر دین خدا، از وطن آواره و یا در جبهه‌های جهاد هستند- توان حرکت و سفر در زمین را- برای تأمین هزینه زندگی و یا کسب سرمایه برای تجارت- ندارند. از شدت عفاف و آبروداری، شخص بی‌اطلاع آن‌ها را غنی، می‌پندارد، اما تو آن‌ها را از سیما و چهره‌های‌شان می‌شناسی. آنان هرگز با اصرار از مردم چیزی نمی‌خواهند و هر چیز نیکو و خیری را «به این افراد» انفاق کنید، پس قطعاً خداوند به آن آگاه است (قرائتی، ۱۳۸۸).

نقطه نظر کلیدی این آیه از منظر این پژوهش، عدم اصرارورزی سائل در گرفتن کمک از مردم است. زیرا برخی از مردم با توجه به نیت خیرخواهانه خود و طبق اعتقادات شرعی و دینی که دارند کمک به متکدی را در هر شرایطی واجب می‌دانند، غافل از این‌که این اقدام موجب شیوع پدیده‌هایی چون کودکان خیابان و کار کودکان می‌شود.

در مقابل عوامل فرهنگی پیدایش و گسترش معضل کودک کار، تعدادی راهکارهای فرهنگی یا همان عوامل زمینه‌ای مبارزه با کار اجباری کودکان نیز وجود دارند که عبارتند از: تدارک اقدامات و برنامه‌هایی که درک عموم و جامعه نسبت به کودکان خیابانی را تغییر دهد؛ استفاده از شهرت و محبوبیت هنرپیشه‌ها، خواننده‌ها، ورزشکاران، پلیس و رهبران مذهبی برای بالا بردن آگاهی مردم از پدیده کودکان خیابانی و وضعیت آن‌ها؛ اقدام در جهت از بین بردن استثمار طبقاتی و نژادپرستی؛ مبارزه با مشکلات فرهنگی چون فقر یا حقیر پنداری؛ برگزاری کنفرانس و همایش در توضیح وضعیت و مشکلات پدیده کودک خیابان؛ اصلاح باورهای غلط دینی در خصوص پیشگیری از بارداری.

بنابراین در پاسخ به سوال‌های پژوهش باید گفت که طبق بررسی‌هایی که انجام شد، فقر به عنوان یکی از مهمترین عوامل در شکل‌گیری و گسترش کار کودکان در کنار عواملی چون، مهاجرت از روستاها به شهرها، رشد شهر سازی، کار اجباری، توزیع ناعادلانه ثروت، رشد غیرقابل کنترل جمعیت، تبعیض و خشونت داخل خانواده، نداشتن پدر و مادر حامی و مسئولیت‌پذیر، شناسایی شد. همچنین همان‌گونه که از نتایج پژوهش برآمد نهادهای دولتی و قانونی چون شهرداری، بهزیستی، سازمان‌های قضایی می‌توانند اقدامات شایان توجهی را در خصوص مقابله و پیشگیری از رشد این پدیده داشته باشند. از سوی دیگر در روند خط‌مشی‌گذاری در خصوص فرایندهای شهرسازی و رویه مهاجرت به شهرها، سازمان‌های متبوعه باید معضل کودک کار را نیز در نظر بگیرند. ضمن اینکه وزارت بهداشت و سازمان‌های مردم‌نهاد نیز می‌توانند در راستای بهبود عوارض جسمانی و روانی این پدیده و سلامتی این کودکان همکاری قابل توجهی داشته باشند.

در نهایت باید پذیرفت که ایران مانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه با مشکلات اقتصادی و اجتماعی متعدد و اثرات جانبی آن مانند ظهور و بروز پدیده کودکان خیابانی و کار مواجه است. کتمان این مسئله، عدم اطلاع‌رسانی در خصوص وضعیت این کودکان، انتشار آمارهای نادرست در مورد تعداد این افراد و اتخاذ رویکردهای ضربتی و بدون برنامه ریزی ضمن اختصاص بودجه‌ای سنگین که موجبات

سواستفاده و انحراف از مسئله اصلی را فراهم می‌کند، نه تنها کمکی به حل این معضل نمی‌کند بلکه به نوعی فرافکنی می‌ماند که مانع ساماندهی و حل مسئله کودکان خیابانی و برون رفت از این وضعیت می‌گردد.

فهرست منابع:

- امیردیوانی، ابولفضل (۱۳۹۰). آسیب شناسی کودکان خیابانی. پیام زن، ۳۲۰.
- فخریمی آذر، سیروس، مالک، علی، نقی نژاد، عادل. (۱۳۹۱). مطالعه و تدوین برنامه - استراتژیک با کاربرد مدل SWOT و فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) (مطالعه موردی سازمان جهاد کشاورزی استان آذربایجان شرقی). پژوهش‌های مدیریت راهبردی، ۵۱، ۷۳-۹۶.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۸). تفسیر نور. تهران. مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- محمد پور، احمد (۱۳۹۷). ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش شناسی کیفی. قم: لوگوس.
- میرزایی اهرنجان، حسن؛ طالقانی، غلامرضا؛ سعدآبادی، علی اصغر. (۱۳۹۲). مدیریت توسعه و عمران روستایی. آذرین مهر. تهران.
- Ali, M., Shahab, S., Ushijima, H., & de Muynck, A. (2004). Street children in Pakistan: a situational analysis of social conditions and nutritional status. **Social Science & Medicine**, 59(8), 1707-1717.
- Ammar, N. H. (2009). The Relationship between Street Children and the Justice System in Egypt. **International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology**, 53(5), 556-573.
- Aptekar, Lewis. (1994). Street children in the developing world: a review of their condition. **Cross-Cultural Research**, 28(3), 195-224.
- Aransiola, J. O., Bamiwuye, O., Akinyemi, A. I., & Ikuteyijo, L. O. (2009). Proliferation of Street Children in Nigeria Issues and Challenges. **Journal of Social Work**, 9(4), 371-385.
- Atkinson-Sheppard, S. (2017). Street children and 'protective agency': Exploring young people's involvement in organised crime in Dhaka, Bangladesh. **Childhood**, 24(3), 416-429.

- Bademci, O. I., & Karaday, F. (2014). What Makes Children Want to Learn? Working with Street Children at a University. **Social and Behavioral Sciences**, 159, 651 – 655.
- Basu, K., & Van, P. H. (1998). The Economics of Child Labor. **The American Economic Review**, 88(3), 412-427.
- Beers, H. V. (1996). A plea for a child-centred approach in research with street children. **Childhood**, 3(2), 195-201.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. **Qualitative research in psychology**, 3(2), 77-101.
- Cheng, F., & Lam, D. (2010). How is street life? An examination of the subjective wellbeing of street children in China. **International Social Work**, 53(3), 353–365.
- Fernandes, G. T., & Vaughn, M. G. (2015). Brazilian street childrenContextual influences in relation to substance misuse. **International Social Work**, 51(5), 669–681.
- Fors, H. C. (2012). Child Labour: A Review of Recent Theory and Evidence with Policy Implications. **Journal of Economic Surveys**, 26(4), 570–593
- Gao, Y., Atkinson-Sheppard, S., Yu, Y., & Xiong, G. (2018). A review of the national policies on street children in China. **Children and Youth Services Review**, 93, 79-87.
- Gossling, S., Schumacher, K., Morelle, M., Berger, R., & Heck, N. (2004). Tourism and street children in Antananarivo, Madagascar. **Tourism and Hospitality Research**, 5(2), 131-149.
- Grundling, J., & Grundling, I. (2005). The concrete particulars of the everyday realities of street children. **Human Relations**, 58(2), 173–190.
- International Labour/ International Programme on the Elimination of Child Labour. (2007). **Explaining the demand and supply of child labour: A review of the underlying theories**.
https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_7870/lang--en/index.htm
- Lalor, K. J. (1999). Street Children: A Comparative Perspective. **Child Abuse and Neglect**, 23(8), 759 –77.

- Lam, D., & Cheng, F. (2012). Homeless People: Street Children in Asia. **Home and Homelessness**, 132-136.
- Lusk, M. W. (1989). Street Children Programs in Latin America. **The Journal of Sociology and Social Welfare**, 16, 55-77.
- Maria, M. A., Martinez, C. L., & Diestro, J. M. (2011). Typologies of Risk and Protection in the Lives of Filipino Street Children in Manila. **Youth and Society**, 46(1), 112 –131.
- Mathur, M., Rathore, P., & Mathur, M. (2009). Incidence, type and intensity of abuse in street children in India. **Child Abuse and Neglect**, 33, 907–913.
- Mokomane, Z., & Makoae, M. (2017). An overview of programmes offered by shelters for street children in South Africa. **Child & Family Social Work**, 22(1), 378-387
- Moran, R., & Castro, C. (1997). **Street-children and the Inter-American Development Bank: Lessons from Brazil**. Washington, DC: Inter-American Development Bank, Sustainable Development Department, Social Development Division.
- NGO “Momavali” (The Future). (2002). **Monitoring and Categorization of Street Children and Creation of their Registration System. Evaluation report**. Tbilisi: UNICEF.
- Natha, R., Shannona, H., Georgiadesb, K., Swordc, W., & Rainaa, P. (2016). The impact of drop-in centers on the health of street children in New Delhi, India: A cross-sectional study. **Child Abuse and Neglect**, 6, 122–131.
- Njord, L., Merrill, R. M., Njord, R., Pachano, J. D. R., & Lindsay, R. (2010). Drug Use among Street Children and Non–Street Children in the Philippines. **Asia-Pacific Journal of Public Health**, 22(2), 203 –211.
- Panter-Brick, C. (2016). Street Children, Human Rights, and Public Health: A Critique and Future Directions. **Annual Review of Anthropology**, 31, 147-171.
- Pinzón-Rondón, A. M., Hofferth, S., & Briceño, L. (2008). Children working in the streets of Colombian cities: Different pathways to the street lead to different populations. **Children and Youth Services Review**, 3, 1417–1424.

- Reza, H., & Henly, J. R. (2018). Health crises, social support, and caregiving practices among street children in Bangladesh. **Children and Youth Services Review**, 88, 229-240
- Rosenblatt, F. F. (2012). A Youth Justice Approach to the Street Children Phenomenon in Brazil: A Critical Review. **Youth Justice**, 12(3), 229 –244.
- Swart, E. A., & Wright, J. D. (2001). Street Children: Cultural Concerns. **International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences**, 2(23), 533-538.
- Tudoric-Ghemo, A. (2005). **Life on the Street and the Mental Health of Street Children- a Developmental Perspective**. Magister Dissertation in psychology. Doctoral dissertation, University of Johannesburg.
- Woan, J., Linand, J., & Auerswald, C. (2013). The Health Status of Street Children and Youth in Low- and Middle-Income Countries: A Systematic Review of the Literature. **Journal of Adolescent Health**, 53, 314-321.
- Wutoh, A. K., KuorKumoji, E., Xue, Z., Campusano, G., Wutoh, R. D., & Ofori, J. R. (2000). HIV Knowledge and Sexual Risk Behaviors of Street Children in Takoradi, Ghana. **AIDS and Behavior**, 10(2), 209-215.
- Zarezadeh, T. (2013). Investigating the status of the street children: challenges and opportunities. **Social and Behavioral Sciences**, 84, 1431 –1436.

